

**INTERKULTURÁLIS SZIMBÓLUMOK A VERSÉRTTELMEZÉSBEN.
FÜST MILÁN: *EGY TESSZÁLIAI KÖLTŐ AZ ERINNISZEKHEZ***

**INTERCULTURAL SYMBOLS IN THE INTERPRETATION OF POEMS.
A POET FROM THESSALY TALKS TO THE ERINYES BY MILÁN FÜST**

BODA ISTVÁN KÁROLY–PORKOLÁB JUDIT¹

Tanulmányunkban elsőként megvizsgáljuk és röviden összegezzük a *szimbólum* és ezen belül az *interkulturális szimbólum* fogalmának azokat a főbb jellemzőit, amelyeket a versek értelmezése során fontosnak tartunk. Ezután Füst Milán *Egy tesszáliai költő az Erinniszekhez* című versét értelmezzük, és bemutatjuk, hogyan tárható fel az általunk használt szimbólumfogalom segítségével a kiválasztott vers szimbolikus jelentéstartalma. Végül röviden összefoglaljuk főbb megállapításainkat és kiemeljük az interkulturális és archetipikus szimbólumok jelentőségét Füst Milán kiválasztott versében és költészetében.

Kulcsszavak: szimbólum, interkulturális szimbólumok, archetipusok, versértelmezés, Füst Milán

In our paper, we first discuss and outline the general approaches to the concept of *symbol*, including the concept of *cross-cultural symbol*, as well, which we think is of essential importance in the interpretation of poetic texts. Then we provide a possible interpretation of the poem *Egy tesszáliai költő az Erinniszekhez* ('A poet from Thessaly talks to the Erinyes') by Milán Füst and demonstrate how the symbolic content of the selected poem can be explored by focusing on the approaches to the concept of *symbol* discussed before. Finally, we briefly summarize our conclusions and highlight the importance of cross-cultural and archetypal symbols in the selected poem of Milán Füst and in his poetry.

Keywords: (the concept of) symbol, cross-cultural symbols, archetypes, interpretation of poems, Milán Füst

BEVEZETÉS

A *szimbólum* a különböző tudományterületek egyik legismertebb és ezzel együtt egyik legnehezebben megfogható fogalma. Ezek lényegében hasonló módon, de mégis sajátos jelentésárnyalatokkal gazdagítva használják a szimbólum fogalmát. Egyebek közt ennek is tudható be, hogy a „szimbólum meghatározásában a szakirodalom álláspontja nem egységes” (SÁJTER 2008: 540). Sajátos konnotációkkal jelenik meg a nyelvészetben, a stilisztikában, a kommunikációelméletben és a szemiotikában, a kibernetikában és az informatikában, az irodalomelméletben, a művészettörténetben, az ikonográfiában és az ikonológiában, a pszichoanalízisben, az analitikus és a kognitív pszichológiában, a szociológiában, a kulturális antropológiában, a vallástörténetben – és valószínűleg ezekkel még messze nem merítettük ki azokat a területeket, ahol a szimbólum fogalma elválaszthatatlan része a szaknyelvi

¹ BODA István Károly–PORKOLÁB Judit
Debreceni Egyetem, Informatikai Kar
4028 Debrecen, Kassai út 26.
boda.istvan@inf.unideb.hu
boda.istvan36@upcmail.hu

terminológiának. A szimbólum fogalmát illetően többnyire közös ezekben a tudományterületekben az, hogy valamilyen értelemben – közvetlenül vagy közvetetten, valamilyen határterületen keresztül – kapcsolatban állnak azzal a befogadó *kultúrával* vagy „szociokulturális kontextussal” (SÁJTER 2008: 539), amelyben elsődleges tárgyakat meghatározzák és vizsgálják, valamint az, hogy megállapításaikat a legtöbb esetben megkísérik más kultúrák esetében *interkulturálisan* és/vagy általánosan, az egyes kultúrák egyedi sajátosságaitól függetlenül is alkalmazni. Ilyen szempontból különösen fontos az analitikus pszichológia szimbólumfogalma, amely az emberiség közös, kollektív tudattalanjából származó, tehát eleve interkulturális szimbólumokat tételez fel, valamint „az az általános nézőpont, amelynek értelmében – Claude Lévi-Strauss nyomán – minden kultúrát szimbolikus rendszerek összességeként is meghatározhatunk” (PÁL–ÚJVÁRI 2001: 7). Az ember szimbolikus lény, „az emberiség körülvette magát hiedelmek és rituálék, mítoszok és vallások, filozófiák, erkölcsi normák és műalkotások szféráival”. Ezek összességéről, az ún. *nooszféráról* szólva „egyértelműen kiderül, hogy a kultúra nem luxus, hanem élet-halál kérdése. Az emberiség elveszett volna, ha nem lett volna képes szimbólumok bonyolult rendszereivel körbevenni és megvédeni önmagát” (HANKISS 2006: 103).

1. A SZIMBÓLUM FOGALMÁNAK JELENTÉSE, JELENTÉSÁRNYALATAI

A szimbólum fogalmának különböző jelentései és jelentésárnyalatai elsődlegesen abban különböznek, hogy bennük a szimbólum fogalma

- egy fogalmi struktúrát, tartományt vagy (jelentés)síkot azonosít, vagy
- (legalább) két, általában komplex és egymással szoros kapcsolatban álló fogalmi struktúrát, tartományt vagy (jelentés)síkot tételez fel.

Az előbbi, egy jelentéssíkot feltételező szimbólumfogalmat használjuk például a matematikában vagy informatikában, amikor (elemi) változókról és ezek értéktartományairól beszélünk. Az utóbbi, párhuzamosan több jelentéssíkot feltételező szimbólumfogalmat használjuk például a stilisztikában, irodalomelméletben, művészettörténetben, ikonográfiában és ikonológiában, pszichoanalízisben stb. A továbbiakban a szimbólumnak csak az utóbbi, komplex jelentésével foglalkozunk.

Ha a szimbólum két fogalmi struktúrát vagy jelentéssíkot azonosít, akkor megkülönböztethetjük

- a kifejező, viszonyító, konkretizáló, érzéki-szemléleti, képi jelentéssíko(ka)t vagy *forrástartomány(oka)t* és
- a kifejezett, viszonyított, elvont jelentéssíko(ka)t vagy *céltartomány(oka)t*.

Ezeket a jelentéssíkokat vagy fogalmi tartományokat a szimbólum által meghatározott *fogalmi leképezések*, megfelel(tet)ések vagy „analógiák” kapcsolják össze, amelyek révén a szimbólumot értelmező személy kognitív képességei, „ítélőereje” révén „a szemléletről alkotott reflexió puszta szabályát egy egészen más tárgyra alkalmazza, amelynek az előbbi csak a szimbóluma” (Kantot idézi SZERDAHELYI 1992: 362). Emellett „a konkretizáló, képi sík viszont – összetett, szokatlanul részletezett konkrétumegyüttes lévén [...] – önálló életet kezd, a két sík közötti analógia pedig rejtett marad” (SÁJTER 2008: 539), ill. „nincs pontról pontra követhető megfelelés” közöttük (SÁJTER 2008: 540, MARTINKÓ–SZERDAHELYI 1992: 364). Vagyis a síkok közötti analógiáknak, megfeleléseknek csak egy része világosan kifejezett (explicit), a többsége rejtett (implicit), és ezáltal egyes esetekben, ill. stílusirányzatokban többértelmű (pl. homályos, titokzatos, sejtelmes, „sugallatos” vö. KOMLÓS 1965: 33–34, 59–60 et passim, ZALABAI 1981: 182, BODA–PORKOLÁB 2012: 171–174, 177) marad. A megfelelések révén a kifejező sík „nemcsak helyettesíti a kifejezendő gondolatartalmat, hanem vele kapcsolatban egész gondolatsort, különböző érzéseket, hangulatot, bo-

nyolult lelki tartalmat képes felidézni” (FÁBIÁN et al. 1994: 103, GÁSPÁRI 1998: 79, SZATHMÁRI 2004: 206).

A szimbólumokat többféleképpen csoportosíthatjuk. Feltételezve, hogy nincsenek köztes fogalmi tartományok (és ezeknek megfelelő összetett leképezések), a forrás- és céltartományok, valamint a köztük értelmezett leképezések fontosabb jellemzői alapján például megkülönböztethetjük a szimbólumok alábbi csoportjait:

(1) **metaforán alapuló, átvitt értelmű szimbólumok**, amelyekben a forrás- és céltartományok különböző fogalmi tartományokhoz tartoznak. Ezekben a szimbólumokban a forrástartományok lényeges elemeit metaforikus leképezések segítségével „visszük át” és értelmezzük a céltartományokban (ebben az esetben a szimbólumok lényegében koherens metaforarendszereket valósítanak meg, vö. BODA–PORKOLÁB 2012: 173). Például az Erinuszok a lelkiismeret-furdalás szimbólumai, Erósz és Pszükhé története pedig a férfi és a női lélek egymásra találásának a szimbóluma, amelyben a forrástartomány a mitológia, a céltartomány pedig az emberi lélek, a psziché.

(2) **stilizált vagy sematikus jellegű, valós (pl. történelmi vagy köznapi) példákra alapuló szimbólumok**, amelyekben a forrás- és céltartományok ugyanahhoz a fogalmi tartományhoz tartoznak. Ebben az esetben a forrástartományok a céltartományok absztrakcióinak tekinthetők (a forrástartományokban lényegesnek tartott összefüggéseket közvetlenül átvisszük és értelmezzük a céltartományokban). Példaként említhetnénk a thermopülai csatában elesett 300 spártai harcos önfeláldozását vagy Petőfi Sándor életét, forradalmi költészetét és halálát mint a haza szeretetének szimbolikus – jelképes vagy „eszményített” – példáit. Köznapi példa lehet például az, amikor egy munkahelyi elismerés vagy kitüntetés a szervezeti kultúra szimbolikus „hősvé” avat egy kiváló, köztisztletben álló dolgozót.

(3) **stilizált vagy sematikus jellegű, képzeletbeli entitásokon (pl. mitológiai alakokon, mesebeli tárgyakon stb.) alapuló szimbólumok**, amelyekben a forrás- és céltartományok a szimbólum szempontjából lényeges elemeiket illetően ugyanahhoz a fogalmi tartományhoz tartoznak, de legalább egy alapvető szempontban (például valóságtartalmuk tekintetében) élesen különböznek egymástól. A freudi értelemben szimbolikus tartalommal rendelkező (pl. a tudattalan elfojtott tartalmait tükröző) álmok, a jungi absztrakt, „nem szemléletes” archetípusok, a mitológiák vagy a mesék szimbolikus világa stb. olyan absztrakt forrástartományokat képeznek, amelyek lényeges elemei a céltartományokban „szemléletes” formában, tipikus példákra (személyiség típusokon, „prototípusokon” stb.) keresztül tükröződnek. Például a görög mitológia istennője, Héra a „Héra-nő” személyiség típusát azonosítja, azaz Héra a *feleség vagy társ archetípusának* a szimbóluma, akit megtalálhatunk mindazokban a „hús-vér” asszonyokban, akik „a bennük élő istennőt” (BOLEN 1997) felismerik és sikeresen integrálják a személyiségükbe.

Mind az átvitt értelmű, mind a sematikus szimbólumok esetén a szimbólum forrástartományának a megadása többféleképpen történhet. Például a Peirce-féle jeltípusok ismert meghatározását alapul véve beszélhetünk

- a) (verbálisan) nevesített szimbólumról, amelyet az adott kultúra egy jellemző, jól ismert egyedének (személyének, tárgyának stb.) a nevével vagy megnevezésével adunk meg;
- b) ikonikus szimbólumról, amelyet képileg, egészlegesen („holisztikusan”) jelenítünk meg;
- c) indexikus szimbólumról, amelyet az adott kultúra egy jellemző, jól ismert egyedének (személyének, tárgyának stb.) egy meghatározó jellemzője vagy attribútuma segítségével adunk meg (akár verbálisan, akár képileg).

Bármelyik módot választjuk, a **(különbözőképpen megadott) forrástartományokhoz rendszerint egy (konkrét, prototipikus vagy absztrakt, sztereotipikus) kép, egy „tipikus példa” társul, amelyet szimbolikusan értelmezünk, azaz absztrahálunk és belesűrítjük a további példák lényeges elemeit.** Például Füst Milán *Egy tesszáliai költő az Erinniszekhez* c. versében az Erinniszek szimbólumába belesűríti a görög mitológia Hárpiait, Zeusz „női arcú madárszörnyeit” (HAJJA 1998: 103) is (erre utalnak például a *lányfejűek, keselyűk, csivogással* stb. szavak). Érdemes megjegyezni, hogy a *szimbolizáció* és *sűrítés* (kognitív) műveletei lényegében ugyanazok, mint amelyeket Freud leírt a manifeszt álom értelmezése, az álomfejtés (ill. ennek fordítottja, az álommunka) során alkalmazható mentális műveletek kapcsán (FREUD 1985: 221 et passim, FREUD 1986: 140 et passim).

A forrástartomány(ok) és céltartomány(ok) közötti fogalmi leképezések vagy megfelelések forrása (eredete) szerint megkülönböztethetjük

- az adott kultúrában egyedinek számító szimbólumokat, például a költők által megújított, már elhalványult köznyelvi jelképeket, vagy a költői fantázia által teremtett eredeti, egyéni szimbólumokat (SZATHMÁRI 2004: 207), amelyek a kontextusból válnak ki és önállósodnak (GÁSPÁRI 1998: 79);
- az adott kultúrában jól ismert, széles körben elfogadott (meghonosodott, szokásos stb.) szimbólumokat, ezen belül különösen a több kultúrában is jól ismert, széles körben elfogadott, *interkulturális szimbólumokat* (ilyenek például a Költő, a Feleség, a Földműves vagy a Pásztor); valamint
- az adott vagy az egyetemes emberi kultúra lényegi, elválaszthatatlan részévé vált szimbólumokat, amelyek olyan „archetípusok, a retorikából ismert tartalmi toposzok” (közkinccsé vált költői képek), amelyek „korokon és műfajokban hagyományozódva az élmények egyetemes jelképrendszerévé” kristályosodtak (GÁSPÁRI 1998: 75).

Ahogy a meghatározásoknál részben már utaltunk rá, az első csoportra a *költői szimbólumokat*, az utolsóra az *archetipikus vagy egyetemes szimbólumokat* tekinthetjük tipikus példának (vö. BODA–PORKOLÁB 2012: 170–177).

A következőkben egy kiválasztott versben, Füst Milán *Egy tesszáliai költő az Erinniszekhez* c. művében keressük meg azokat az alapvető szimbólumokat, amelyek elvezetnek a vers egy lehetséges értelmezéséhez.

2. ÁLOM ÉS ÉBREDÉS. SZIMBÓLUMOK ÉS JELENTÉSRÉTEGEK FÜST MILÁN EGY KIVÁLASZTOTT VERSÉBEN

Füst Milán *Egy tesszáliai költő az Erinniszekhez* című versében a szimbólumok meghatározó szerepet játszanak, a vers elsődleges jelentéstartalma szinte teljes egészében egy szimbolikus jelentéssíkon mozog. Bár a vers utolsó versszakában egy rövid, kétsoros betoldás erejéig a költő látszólag kilép a szimbolikus forrástartomány jelentéssíkjából, azonban látni fogjuk, hogy a megfelelő szimbólumok megtalálása után ez a rész is értelmezhető szimbolikusan – ebben az értelmezésben ugyanis a betoldás lényegileg kiteljesíti, további elemekkel gazdagítja a szimbolikus céltartományt. A forrástartomány szintjén a lírai én egy öreg „tesszáliai költőként” jelenik meg, akit a görög mitológia Erinnüszai (Füst Milán szóhasználatában Erinniszai) átkoznak, gúnyolnak és kergetnek – egészen a sírig. A céltartomány szintjén a lírai én keresi élete értelmét, és küzd a hiábavalóság és depresszió démonaival, „félelmetes fenevadjaival” (LÁSZLÓ 2007), akik Füst Milánt élete során oly sokszor kísértették.

Értelmezésünk szerint a vers céltartományát az eltékozolt („elmulasztott”) emberi életről szóló álom adja, amelynek szereplői az emberi lélek négy alapvető lélekrészét szimbolizálják. Az álmodó lírai én tudattalanját a „Bölcs Öreg”, az AGGASTYÁN szimbóluma fejezi ki, az elfojtott vágyakat és az elvesztett, eltékozolt, „elmulasztott” életlehetőségeket megismerésítő és számonkérő felettes ént, egyszersmind a kínzó lelkiismeretet pedig az ERINNISZEK szimbóluma testesíti meg. Két verssorban megjelenik a tudatos lírai én is, akit a FÖLDMŰVES („földmivelő”) szimbóluma jelenít meg. A lelkiismeret kínzó démonjai elől menekülő, az álomból egy pillanatra felriadó lírai én a benne élő női lélekrészhez fordul – talán biztonságért, talán lelkierőért az elvesztett lelki nyugalom helyreállításához, talán csodáért –, akire a FELESÉG szimbóluma utal.

Az álom egy kérdéssel kezdődik, amely a vers értelmezésének kulcsa, és egyszersmind keretbe foglalja a verset. Az álmotörténet, az álmodó lírai én menekülése az őt üldöző rémektől fokozatosan teljesebbé válik, amit a versszakok sorszámának folyamatos növekedése is kifejez. Az álmot az utolsó versszakban, a vers tetőpontján egy pillanatra megszakítja a verset indító kérdés újbóli kimondása, majd az érzelmek heves áradata a lírai én ébredéséhez vezet. Az álom és ébrenlét határán, félálomban kimondott két „költői”, megválaszolatlan kérdés a vers egyik legérdekesebb szakasza, amelyben a lírai én mintegy erőt gyűjt a kínzó belső feszültségekkel való szembenézéshez. Utána azonban az álom tovább folytatódik, és az álmodó lírai én már képes lesz arra, hogy megválaszolja a vers kezdetekor feltett kérdést.

A versben megjelenített gondolati tartalom – egyszersmind értelmezési paradigma – felvázolása után az értelmezési folyamat következő szakasza a versben szereplő alapvető szimbólumok (AGGASTYÁN, ERINNISZEK, FÖLDMŰVES, FELESÉG) jelentéstartalmának a meghatározása. Ez elsősorban a szimbólumok lehetséges forrástartományainak, a forrástartományokba tartozó kulcsszavak legfontosabb jelentésbővítő konnotációinak és az értelmezés kulcsát adó szimbolikus céltartományoknak a – minél részletesebb, teljesebb – feltárását jelenti. **Az általunk követett versértelmezési módszer alap gondolata az, hogy a versszöveg előrehaladtával az alapvető szimbólumok forrástartománya – főként az alkalmazott költői nyelv gazdag asszociációs, konnotatív tartalma következtében – fokozatosan kibővül.** Ahogy a szimbólumok egyre kidolgozottabbá válnak, az általuk kifejezett szimbolikus tartalom és ezáltal a vers értelmezését nyújtó szimbolikus céltartomány is egyre összetettebb lesz.

A terjedelmi korlátok miatt a következőkben csak a kiválasztott vers legfontosabb szimbólumát, a lírai én tudattalanját szimbolizáló, „életre keltő” AGGASTYÁN szimbólumát vizsgáljuk meg részletesebben. Reményeink szerint azonban ez is meggyőzően szemlélteti a vers szimbolikus tartalmát és a Füst Milán által használt szimbólumok rendkívül gazdag, szinte kimeríthetetlen értelmezési lehetőségeit. Az alábbiakban az AGGASTYÁN szimbólum forrástartományához kapcsolódó fontosabb kulcsszavakat (ill. az ezeket tartalmazó, a kiválasztott versből származó idézeteket), valamint a kulcsszavak jelentésbővítő konnotációit táblázatokban adjuk meg. Minden táblázat után megadunk egy lehetséges értelmezést arra vonatkozóan, hogy az adott kulcsszó és konnotációi hogyan bővítik ki a szimbólum céltartományának jelentéstartalmát.

1. táblázat

Az AGGASTYÁN szimbólum forrástartománya és jelentésbővítő konnotációi Füst Milán:

Egy tesszáliai költő az Erinniszekhez c. versében: „Én vagyok ez az öreg” (1)

A kiválasztott vers kulcsszavai	Jelentésbővítő konnotációk
„...mit akartok tőlem...” „...az öregnek...” „Én vagyok ez az öreg, mondom, én vagyok, igen.”	öreg ~ aggastyán „Bandzsítani kezd a szemed, mert itt az időd, küszöbödön már az öregség” (Füst Milán: <i>Szózat az aggastyánhoz</i>) „De már ahogy megnéztek a nők is... ama kőtáblákat cipelő öreget, / Egy már haragra is erőtlén aggastyánt, aki akkor-tájt valék...” (Füst Milán: <i>Mózes számadása</i>) „Ne nézz hát rá öreg.” (Füst Milán: <i>Intelem az aggastyánhoz</i>)

Füst Milán „életében is, elmélkedő és emlékező műveiben is néha bogaras, akadékoskodó öregembernek látszik már fiatal korában is, de a furcsaságok, nemegyszer különcködések mögött egy nagyon világos gondolkodású, okos, tudományosan képzett elme húzódik meg, aki úgy tesz, mintha szerepeket játszanék. Legközismertebb szerepe a vélt betegségekkel küzdő hipochonder; másik szerepe az aggastyán (aggastyánként is szerepmódra játszott az aggastyánt). De játszott betegség, játszott vénség is csak arra alkalom, hogy elmondja igazságait: versben, szépprózában, esszében és emlékezésekben” (HEGEDÜS 1995). Ennek alapján kézenfekvő a kiválasztott versben szereplő ÖREG és a Füst Milán több versében szereplő AGGASTYÁN szimbólumának egy szimbólumban való összekapcsolása.

2. táblázat

Az AGGASTYÁN szimbólum forrástartománya és jelentésbővítő konnotációi Füst Milán:

Egy tesszáliai költő az Erinniszekhez c. versében: „Én vagyok ez az öreg” (2)

A kiválasztott vers kulcsszavai	Jelentésbővítő konnotációk
„...mit akartok tőlem...” „...az öregnek...” „Én vagyok ez az öreg, mondom, én vagyok, igen.”	a Bölcs Öreg jungi archetípusa

A Bölcs Öreg jungi archetípusa „az álmokban mágusként, orvosként, papként, tanítóként, tanárként, nagyapaként vagy bármilyen személyként megjelenhet, akinek tekintélye van. Az ember-, gnóm- vagy állatalakban megjelenő szellemarchetípus mindig olyan helyzetben lép fel, amelyben fontos lenne a belátás, a megértés, a jó tanács, az elhatározás, a terv stb., de az ember nem rendelkezik ezekkel a saját erejére támaszkodva. Az archetípus ezt a szellemi hiányállapotot olyan tartalmakkal kompenzálja, amelyek kitöltik a hézagokat” (JUNG 2011: 211). Füst Milán versében az élete értelmét kereső, önmagával vívódó embert jeleníti meg, és ehhez hívja segítségül a lelke legmélyén rejtőző Bölcs Öreget.

3. táblázat

Az AGGASTYÁN szimbólum forrástartománya és jelentésbővítő konnotációi Füst Milán: Egy tesszáliai költő az Erinniszekhez c. versében: Az öreg, aki „négykézláb mászik a bortól”

A kiválasztott vers kulcsszavai	Jelentésbővítő konnotációk
„csakis akkor hagytok némi nyugtot az öregnek, / Ha már mindenki neveti, mert négykézláb mászik a bortól”	Noé ~ földműves, szőlőműves; bor, részegség és nevetségesség, megszegyenülés - Lámech 182 éves volt, amikor fia született. A Noé nevet adta neki, „mert – úgymond – ez hoz nekünk vigasztalást, amikor kezünk fáradságos munkájával műveljük a földet, amit az Úr megátkozott.” (Ter 5.28–29) - Noé, a földműves, szőlőt kezdett telepíteni. Amikor bort ivott, megrészegült és meztelenül feküdt sátrában. (Ter 9.20–21) - Kám, Kánaán atyja látta apja meztelenségét és elmondta két testvérének. Akkor Szem és Jáfet fogták a felöltőt, mindketten a vállukra terítették, háttal bementek és betakarták apjuk meztelenségét. Arcukat elfordították, így nem látták apjuk meztelenségét. (Ter 9.22–23)

Az aggastyán szimbólumába a bibliai Noé alakja is beleszövődik (vö. szimbolizáció és sűrítés, l. előző szakasz), akinek ószövetségi Bölcs Öregként a spirituális célját veszített (megtévedt, „bűnös”) emberiséget teljes megsemmisüléssel fenyegető özönvízzel kellett megbirkóznia. Füst Milán kiválasztott versében az egyén, a lírai én halálával, Noé a teljes emberiség pusztulásával néz szembe; érdemes ehhez hozzátenni Berzsenyi Dániel, egy másik „tesszáliai költő” sorait is, akinek apokaliptikus hangja a 19. századból szól: „Forr a világ bús tengere, ó magyar! / Ádáz Erynnis lelke uralkodik” (*A magyarokhoz*, 1807). Az idézet nemcsak az Erynnisek / Erinniszek szimbólumán keresztül kapcsolódik Füst Milán: *Egy tesszáliai költő az Erinniszekhez* c. verséhez, hanem Füst Milán ugyanilyen címmel írt versén keresztül is (*A magyarokhoz*, 1934).

Noé alakja azért is meghatározó jelentőségű, mert kapcsolatot teremt a kiválasztott vers másik alapvető szimbólumával, a FÖLDMŰVES-sel, aki a kiválasztott versben az álmából felriadó, tudatos lírai én szimbóluma. Ha ehhez a gondolathoz hozzávesszük Füst Milán: *A szőlőműves* c. versét is, közvetlenül adódnak A KÖLTŐ SZŐLŐMŰVES és A KÖLTEMÉNY BOR metaforák (amelyekkel *A szőlőműves* akár allegorikusan is értelmezhető).

Az aggastyán szimbólumába Berzsenyi Dániel (szimbolikussá eszményített) alakja is beleszövődik. Berzsenyi és Madách „voltak Füst Milán legkedveltebb alakjai a klasszikus magyar költészetben” (SOMLYÓ 1993). Berzsenyi Dánielről írta Füst Milán, hogy „kinek melankóliája oly mély, az emberi sors reménytelenségéről való felfogása oly rendíthetetlen! Ó, kinek lelke át van itatva a halál tragikumával! – Mert mit is ér minden haladás és tudás, ha meg kell véle halnod! – Kinek élete, pályája vége felé alig egyéb, mint az elkerülhetetlen

halálra való várakozás – s az ifjúságra való visszaemlékezés” (FÜST 1920²). Ezekben a sorokban Füst Milán mintha saját ars poeticáját fogalmazta volna meg.

4. táblázat

Az AGGASTYÁN szimbólum forrástartománya és jelentésbővítő konnotációi Füst Milán: Egy tesszáliai költő az Erinniszekhez c. versében: „Egy tesszáliai költő”

A kiválasztott vers kulcsszavai	Jelentésbővítő konnotációk
„Egy tesszáliai költő az Erinniszekhez” „...fáradt lelkemet egyre a célja felé? / S mi a célja? Sírjának barna pereme, igen az / Mert Tesszáliában barna az anyaföld.”	sír ~ hant; búcsú az élettől, a szerelmektől, a vidám és örömmel teli emlékektől • „Mélyen illetődve búcsúzom tőletek; / Elmégyek: de szívem ott marad véletek / A szerelem láncain. // Hímezze bár útam thessali virulmány, / Koszorúzza fejem legdicsőbb ragyogvány / A szerencse karjain; // Bánatos érzéssel nézek vissza rátok, / Ti szelíd szerelmek s vidám nyájasságok / Örömmel tölt órái!” (Berzsenyi Dániel: <i>Bucsuzás Kemenes-aljától</i>) • „A hant alá / Ne menj nehéz bucsúval. Abba’ nem hiszek, // Hogy fáj a távozás, ha szomszár nincs, – / Mondd azt: örömmel jöttem” (Füst Milán: <i>Intelem az aggastyánhoz</i>)

Berzsenyi Dániel *Búcsuzás Kemenes-aljától* c. verse az élettől való bánatos, nehéz búcsúzásról és a vidám, örömmel teli emlékekről szól; Füst Milán *Intelem az aggastyánhoz* c. verse szintén az élettől való búcsúzásról szól, azonban ő – Berzsenyivel ellentétben – nem szeretne nehéz, bánatos búcsút venni a örömmel teli, vidám élettől. Itt ismét egy olyan mentális-kognitív művelettel, az *ellentétbe fordítás* vagy *ellentétképzés* műveletével találkozunk, amelyet Freud leírt az álommunka során megfigyelhető pszichés átalakító tevékenységek között (FREUD 1985: 227 et passim, FREUD 1986: 146 et passim).

A fenti táblázatokat a korábban felvázolt értelmezési paradigmával „együtt olvasva” nemcsak Füst Milán kiválasztott versének egyre mélyebb jelentésrétegeihez juthatunk el, de olyan utalásokkal is találkozunk, amelyek rámutatnak Füst Milán lírájának sajátos és rendkívül következetesen kialakított kapcsolatrendszerére. Ami csak a legnagyobb költők sajátja; egy olyan alkotóé, akinek művei mögött egy tudatos, „nagyon világos gondolkodású, okos, tudományosan képzett elme húzódik meg” (HEGEDÜS i. m.).

ÖSSZEGZÉS

Füst Milán költészetének meghatározó motívuma a *halál*, amit a *Szellemek utcája* című versében a „hallgatag király: rejtélyes elmúlás” körülíró metaforával jelenít meg (BÜKY 2001: 510). Az általunk választott vers, az *Egy tesszáliai költő az Erinniszekhez* is azok közé az 1945 után írt versek közé tartozik, amelyekben a költő konfliktusélményét „tematikusan is az élettől búcsúzás rituáléjába rejtí” (BÉLÁDI 1986: 158). Ahogy Mészöly Miklós idézi Füst Milánt:

² Köszönet Máté Évának, hogy felhívta a figyelmünket erre a Füst Milán-tanulmányra.

„[...] Szigligeten, Füst Milán behívott párunkat a szobájába, és felolvasott egy verset, éppen aznap írta. Címet később adott neki: Egy tesszáliai költő az Erinniszekhez. Mi célja lehet még az öreg költőnek? – »S mi a célja? Sírjának barna pereme, igen az, Mert Tesszáliában barna az anyaföld.«” (MÉSZÖLY 2011)

Mindamellet a versben mégsem az „elmúlás” tűnik a meghatározó kulcsszónak, mint Füst Milán sok más versében (SOMLYÓ 1993, BÜKY 2001: 510), hanem sokkal inkább az „elmulasztás”, az „elmulasztott élet” lelki terhe, ami végigkísérte Füst Milán érett költészetét („elmulasztott életéről”, *Egy csillaghoz!*, 1934; „Az életedet elmulasztád”, *Madrigál*, 1934; „elmulasztott, bús életemet”, *Egy tesszáliai költő az Erinniszekhez*, 1969³). A teher nagyságát és érzelmi intenzitását Füst Milán, a „tesszáliai költő” tudatosan megválasztott és általános érvényű, interkulturális és archetipikus szimbólumokkal fejezi ki. Egy olyan „sejtelenes nyelven”, amelyen szólva mintha azt sugallná, mondaná, „kiáltaná” nekünk a költő téren és időn át: „Az a szándékom, hogy többet mondjak, mint amennyit valóban mondok, valamit, ami túlmutat rajtam.” (JUNG 1998: 101). Vagy magának Füst Milánnak a szavaival, ami Kis Pintér Imre Füst Milánról írt monográfiájában mottóként szerepel: „Több igazam van, mint amit elmondani lehet.” (FÜST Milán: *Feleségem története*).

IRODALOM

- BÉLÁDI Miklós (szerk.) 1986. *A magyar irodalom története 1945–1975. II/1–2. A költészet.* Budapest: Akadémiai Kiadó (Füst Milán [1888–1967] szócikk). Elektronikus változat: Budapest: Magyar Elektronikus Könyvtár, 2004.
<http://mek.oszk.hu/02200/02227/html/02/88.html> (2016-01-03)
- BODA István Károly–PORKOLÁB Judit 2012. *A hipertext paradigma a szövegban és a stilisztikában.* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- BÜKY László 2001. „hallgatag király: rejtélyes elmúlás!” Füst Milán halálábrázolása. In: PÓCS Éva (szerk.): *Lélek, halál, túlvilág. Vallásetimológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* Budapest: Balassi Kiadó, 510–518.
- BOLEN, Jean Shinoda 1997. *Bennünk élő istennők. A nő új lélekrajza.* Budapest: Stúdium Effektíve Kiadó (Self Help sorozat).
- FÁBIÁN Pál–SZATHMÁRI István–TERESTYÉNI Ferenc 1994. *A magyar stilisztika vázlata.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- FREUD, Sigmund 1985. *Álomfejtés.* Budapest: Helikon Kiadó.
- FREUD, Sigmund 1986. *Bevezetés a pszichoanalízisbe.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- FÜST Milán 1920. Berzsenyi Dániel (1776–1836). *Nyugat*, 1920. 21–22. szám.
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00282/08486.htm> (2016-01-05)
- FÜST Milán 1963. *Látomás és indulat a művészetben.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
http://dia.pool.pim.hu/xhtml/fust_milan/Fust_Milan-Latomas_es_indulat_a_muveszetben.xhtml (2015-06-07)

³ Folyóiratbeli megjelenése nem ismert. Első megjelenés: *Összes versek* (1969) 84. (FÜST 1997)

- GÁSPÁRI László 1998. *Stilisztika* [Egységes jegyzet]. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- HAJJA A.–MAROSI J.–VÁGÓ T. (szerk.) 1998. *Mitológiai ki kicsoda*. Debrecen: Hajja & Fiai Kiadó
- HANKISS Elemér 2006. *Félelmek és szimbólumok. Egy civilizációelmélet vázlata* [Az *Emberi kaland* című könyv javított és bővített kiadása]. Budapest: Osiris Kiadó.
- HEGEDÜS Géza 1995. Füst Milán (1888–1967). In: HEGEDÜS Géza: *A magyar irodalom arcképcsarnoka*. Budapest: Trezor Kiadó. Elektronikus változat: Magyar Elektronikus Könyvtár, 1998. <http://mek.oszk.hu/01100/01149/html/fustm.htm> (2016-01-05)
- JUNG, C. G. 1998. Az analitikus pszichológia és a költői műalkotás. In: BÓKAY Antal–ERŐS Ferenc (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. Szöveggyűjtemény. Budapest: Filum Kiadó, 94–105.
- JUNG, C. G. 2011. A szellem jelensége a mesében. In: JUNG, C. G.: *Az archetípusok és a kollektív tudattalan*. Budapest: Scolar Kiadó, 201–245.
- KIS PINTÉR Imre 1983. *A semmi hőse. Füst Milán költői világgépe*. Budapest: Magvető Kiadó.
- KOMLÓS Aladár 1965. A szimbolizmus. In: KOMLÓS Aladár (szerk.): *A szimbolizmus*. Budapest: Gondolat Kiadó, 5–93.
- LÁSZLÓ Erika 2007. *Félelmetes fenevadak. Depresszió, pánikbetegség*. Budapest: Origo–Mérték Kiadó.
- MARTINKÓ András–SZERDAHELYI István 1992. Szimbólum [szócikk, részlet]. In: SZERDAHELYI István (szerk.): *Világirodalmi Lexikon*. 14. kötet. Sváb–Szy. Budapest: Akadémiai Kiadó, 363–364.
- MÉSZÖLY Miklós 1989. Képeslevezőlap, odaáttra. In: MÉSZÖLY Miklós: *A pille magánya*. Pécs: Jelenkor Kiadó. Elektronikus kiadás: Budapest: Digitális Irodalmi Akadémia–Petőfi Irodalmi Múzeum, 2011. <http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/MESZOLY/meszoly00163a/meszoly00182/meszoly00182.html> (2016-01-03)
- SÁJTER Laura 2008. Szimbólum vagy jelkép [szócikk]. In: SZATHMÁRI István (szerk.): *Alakzatlexikon*. Budapest: Tinta Kiadó, 538–543.
- SOMLYÓ György 1993. *Füst Milán vagy a Lesütött szemű Ember. Emlékezés és tanulmány*. Budapest: Balassi Kiadó. http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/SOMLYO/somlyo00750/somlyo00750_o/somlyo00750_o.html (2015-11-07)
- SZATHMÁRI István 2004. Szimbólum vagy jelkép [szócikk]. In: SZATHMÁRI István: *Stilisztikai lexikon*. Budapest: Tinta Kiadó, 206–207.
- SZERDAHELYI István 1992. Szimbólum [szócikk, részlet]. In: SZERDAHELYI István (szerk.): *Világirodalmi Lexikon*. 14. kötet. Sváb–Szy. Budapest: Akadémiai Kiadó, 361–363.
- ZALABAI Zsigmond 1981. *Tűnődés a trópusokon*. Bratislava: Madách Kiadó.

FORRÁSJEGYZÉK

- Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás.* Budapest: Szent István Társulat, 1982.
Elektronikus változat: A Katolikus Biblia. Szent István Társulat. Budapest: Magyar Elektronikus Könyvtár, 2001.
<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/vallas/katbibl/html/> (2016-01-06)
- FÜST Milán 1978. *Füst Milán válogatott művei.* Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- FÜST Milán 1997. *Füst Milán összes versei.* Budapest: Fekete Sas Kiadó.
Elektronikus változat: Füst Milán összes versei. Budapest: Digitális Irodalmi Akadémia –Petőfi Irodalmi Múzeum, 2011.
<http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000000470&secId=0000043021&mainContent=true&mode=html> (2016-01-06)